

Володимир Устименко,
кандидат історичних наук,
старший науковий співробітник,
Інститут історії України
НАН України

Volodymyr Ustymenko,
candidate of historical sciences,
Senior Research Fellow,
Institute of History of Ukraine,
National Academy of Sciences,
volodymyr_ust@ukr.net

**Національні рухи в Криму
в пошуках політичних орієнтирів, 1917–1921 рр.
(сучасна вітчизняна історіографія)**

**National movements in Crimea:
search of political orientations, 1917–1921
(Modern ukrainian historiography)**

Розкривається історіографічний аспект проблеми, аналізуються здобутки сучасної української історичної науки та вивчаються перспективні напрямки дослідження революційних процесів 1917–1920 рр. у Криму.

Ключові слова: Українська революція, Українська Центральна Рада, етнічні групи, Кримська Радянська Республіка, кримськотатарський уряд, Радянська Соціалістична Республіка Тавриди.

Expands to historiographic aspect of the problem, the achievements of modern Ukrainian historical science are analyzing and promising areas of the revolutionary process of 1917–1920. Crimea are examining.

Keywords: *Ukrainian revolution, the Ukrainian Central Rada, ethnic groups, Crimean Soviet Republic, the Crimean Tatar government, Taurida Soviet Socialist Republic.*

Дослідження етнополітичної ситуації в Криму в період Української революції є вкрай необхідним завданням. Об'єктивний аналіз політичних і національних процесів цього періоду якоюсь мірою дав би змогу сучасним історикам і політологам у дослідженнях етнополітичних процесів використати досвід політичних і національних рухів того часу.

Проблеми революції та громадянської війни в Криму і на сьогоднішній день являють собою широке поле для наукового пошуку. Досліджуючи ці питання, українська наука радянської доби десятиліттями базувалася на засадах політичної заданості, ідеологічної заангажованості, викривлення історичної правди, що зрештою призвело до існування численних «білих плям»¹. Оцінку її доробку з точки зору сучасної науки можна в узагальненому вигляді передати словами А. Свідзинського: «... історія Криму, починаючи з 1917 р., дуже погано вивчена так званою радянською історіографією. Різні джерела суперечать одне одному, відчутна відверта фальсифікація»². Тут слід відзначити, що процеси, явища і факти, які не вписувалися наперед у задану схему, аналізу не піддавалися. Вони свідомо науковцями обминались або й фальсифікувались. Єдиний історичний процес таким чином розривався, на науковому аналізі цього процесу все більше давався взнаки принцип партійності та класового підходу.

Методологію наукового пошуку становила теорія марксизму-ленінізму, а в системі цінностей — реальні процеси, явища та

¹ Докл. див.: *Горбань Т.Ю.* Революційні процеси у Криму в сучасній українській історіографії // Проблеми інтеграції кримських репатріантів в українське суспільство. — К., 2004. — С. 235-240.

² *Буткевич В., Горинь Б., Свідзинський А.* Крим — не тільки зона відпочинку. — Львів, 1993. — С. 90.

факти, вигідні комуністичній ідеології. Якщо вони не ілюстрували теорії партії більшовиків або її документів — втрачали будь-яку наукову вартість. Таким чином, закладалася своєрідна історіографічна традиція: дослідник з огляду партійності науки зобов'язаний був постійно обирати між історичною правдою та політичною доцільністю.

У той же час питання дослідження національних рухів у Криму в період 1917–1921 рр. в історичній літературі 50-х — кінця 80-х років до деякої міри розглядалися паралельно з вивченням діяльності політичних партій³. Така паралельність призводила до ізолюваності висвітлення історії національних рухів. І якщо такий стан менше відчувався в дослідженні загальних проблем боротьби політичних партій за маси, то, коли йшлося про їх програмні установки, вироблення стратегії і тактики політичної боротьби, питання відношення політичних партій до національних рухів стає більш помітним. Тож перед вченими незалежної української держави відкрилося широке поле для її неупередженого дослідження та об'єктивного висвітлення.

Головна особливість новітньої історіографії проблеми полягає в тому, що їй вдалося подолати ідеологічні стереотипи радянської доби, утвердити наукові підходи в дослідженні історії національних меншин. Перед істориками стоїть актуальне завдання — дослідити ставлення українців і неукраїнців до насадження радянської влади в Криму, політики нового режиму у сфері національних відносин.

Перші такі праці з'явилися на початку 1990-х років, насамперед з нових позицій досліджували періоди радянської влади на Кримському півострові в роки громадянської війни. Так,

³ *Спирин Л.М.* Классы и партии в гражданской войне в России (1917–1920 гг.). — М., 1968. — С. 416–424; Банкротство мелкобуржуазных партий России. 1917–1922: Сб. науч. трудов. — М., 1977. — Ч. 1. — С. 119–127; *Чирва И.* Крым революционный: историко-партийный очерк. — К., 1963. — С. 41–47.

дослідники П. Гарчев та В. Овод, розглядаючи створення Кримської Радянської Республіки в 1919 році як недемократичний, кулуарний процес, вказали на її фіктивний, буферний характер: «питання про створення Кримської Радянської Республіки виникло у квітні 1919 року у зв'язку із вступом Червоної армії в Крим і загрозою через це війни з Антантою»⁴. Тож для того, щоб воєнні дії велися від імені буферної по суті, але формально самостійної КСРР та її уряду (а не Росії), ЦК РКП(б) та РНК РСФРР вжили активних заходів для її виникнення на політичній арені. Офіційно проголошувалися такі причини утворення республіки: Росія не має наміру душити національні прагнення населення, єдина її мета — добровільний союз окремих областей. А оскільки в Криму 40% населення становлять татари (за даними перепису 1917 року татар було менш ніж 27%, а росіян й українців 49,2% — але ж потрібно було підкреслити національну специфіку), до того ж існують своєрідні економічні відносини, уряд і ЦК партії більшовиків вирішили надати населенню Криму можливість вільно управляти, доки воно самостійно не вирішить об'єднатися з Росією⁵. Крім того, утворення КСРР мало стати за взірць радянського ладу для мусульманських народів, насамперед турецького.

Автори звернули увагу і на такий показовий момент: в опублікованій у пресі від імені «Тимчасового робітничо-селянського уряду» республіки декларації про утворення КСРР, підписаної членами цього уряду, бракувало саме підписів наркомів кримськотатарської національності⁶.

Аналізуючи справжню сутність цього недовговічного державного утворення, П. Гарчев та В. Овод підкреслили, що в тогочасних офіційних документах Кримська республіка не називається автономною — адже сенс її утворення полягав у тому,

⁴ Гарчев П.І., Овод В.В. Про створення Кримської Радянської Республіки // Український історичний журнал. — 1992. — № 4. — С. 22.

⁵ Там само. — С. 26.

⁶ Там само. — С. 28.

щоб воєнні дії з антантівськими інтервентами вела незалежна від РСФРР республіка. Але таємні рішення про статус кримського уряду та кримської партійної організації підпорядковували їх відповідним російським органам. Власне, вже перші кроки кримського уряду свідчили про його підзвітність⁷. Отже, дійшли висновку автори, Кримська Радянська Республіка створювалася «зверху» як фіктивне, буферне утворення за вказівкою ЦК РКП(б) та рішенням його Політбюро.

Боротьбу більшовиків за встановлення своєї влади в Криму детально розглядає В. Буткевич у статті, присвяченій аналізу питання «права на Крим» в його історичній ретроспективі⁸. Автор доводить, що, намагаючись у будь-який спосіб втримати Крим, керівництво РКП(б) застосовувало різні методи, як маніпулюючи «правом на самовизначення», так і вдаючись до прямого насильства. Доки більшовики не захопили влади, В. Ленін виступав за самовизначення народу аж до відокремлення, але змінив свої погляди, коли влада перейшла до більшовиків: з того часу він виступає за таке самовизначення, яке базується на федеративному зв'язку з Росією⁹. В нових умовах гасло «самовизначення народів» часто використовувалося як засіб боротьби з антибільшовицькими органами влади з метою приєднання окремих територій до Росії.

В той же час, підкреслює автор, застосування принципу «самовизначення» опонентами більшовиків визнавалося останніми незаконним, як це сталося і з Кримом. Намагання кримських татар скористатися ним (відкриття курултаю, обрання національного уряду та проголошення відділення від Росії) наразилися на цілковите неприйняття з боку новопосталої російської влади. Кримськотатарський уряд було оголошено

⁷ Там само. — С. 27–28, 30.

⁸ Буткевич В. Право на Крим, хто його має: Росія? Україна? // Буткевич В., Горинь Б., Свідзинський А. Крим — не тільки зона відпочинку. — Львів, 1993. — 187 с.

⁹ Там само. — С. 26.

контрреволюційним нарівні з Центральною Радою і, таким, що тримається виключно завдяки підтримці останньої. А наполягання Центральної Ради на остаточному врегулюванні територіального питання між Україною та Росією спонукало керівництво РРФСР терміново вжити заходів для проголошення незалежної, тобто відокремленої від України, Радянської Соціалістичної Республіки Тавриди (РСРТ).

Не можна не зазначити, утім, що теза В. Буткевича про «виступ кримськотатарського населення за відокремлення від Росії і перебування у складі української держави»¹⁰, який так схвалював більшовиків, що змусив їх терміново відправити до Криму представників ЦК і, зрештою, інспірувати проголошення РСРТ, видається суперечливою. Адже з листопада 1917 року дедалі більшого поширення в середовищі кримських татар, у всякому разі їх політично активної частини, набуває ідея незалежності. Про це, а також про зростаюче прагнення кримськотатарської політичної еліти не допустити підкорення Криму будь-якій державі говорять і дослідники, які займаються вивченням цієї проблеми. Однак потрібно враховувати, що написана певною мірою у публіцистичному руслі стаття В. Буткевича спрямована на з'ясування «права на Крим», тож закономірним є наголос на ідеї прагнення кримськотатарського народу до єднання з Україною.

Про це автор говорить, і характеризує про німецьку політику уряду С. Сулькевича, якому «вдалося заручитися лише підтримкою незначної кількості татар, коли він звернувся до уряду Німеччини з проханням перетворити Крим на незалежне татарське ханство. ...Але місцеве населення прагнуло відновити... зв'язки з Україною»¹¹. Напевно варто було б додати, що вказане прагнення обумовлювалося насамперед важкими економічними наслідками для Криму, митної війни з Україною.

¹⁰ Там само. — С. 29.

¹¹ Там само. — С. 33.

В. Буткевич зазначає також, що навіть більшовики, коли їх справи в Україні йшли не найкращим чином, у своїх документах та пресі відображали Крим як частину України. Втім, щойно їм у квітні 1919 року вдалося відновити в Криму радянську владу, Політбюро ЦК РКП(б), щоб запобігти можливості України претендувати на територію Криму, «приймає рішення про створення Кримської Радянської Республіки у складі РРФСР»¹². Незрозуміло, щоправда, чому автор всупереч історичним реаліям називає КСРР складовою РРФСР, у той час як проголошувалася вона як самостійна республіка. Звичайно, самостійність її була фіктивною, Кримська Радянська Республіка насправді цілковито підпорядковувалася більшовицькому уряду Радянської Росії, але тим не менш формально вона утворювалася як незалежна від РРФСР. Причини саме такого тактичного ходу більшовиків аналізують, зокрема, П. Гарчев та В. Овод, про що йшлося вище. Можливо, таким чином автор намагається підкреслити, як питання «самовизначення» вирішувалося по-більшовицьки і які можливості «самовизначення» насправді мало населення Криму.

Значною мірою на розвідку В.Буткевича спирається В. Чумак, торкаючись у праці «Україна і Крим: феномен на межі Європи та Сходу», та насамперед, розглядаючи його в аспекті кримсько-російських стосунків. Радянська Росія, зазначає автор, прагнула за будь-яку ціну зберегти за собою таку стратегічно важливу територію, як Крим. Цим і обумовлювалася її політика у «кримському питанні». Намагання кримських татар реалізувати задеклароване більшовицькою Росією право на самовизначення і відокремитися від Росії було вороже зустрінуте більшовиками. Вкрай негативно сприймалися російським радянським урядом і стосунки національного уряду Криму — Директорії з Центральною Радою¹³.

¹² Там само.

¹³ Чумак В. Україна і Крим: феномен на межі Європи та Сходу. — К., 1995. — С. 27.

У колективній монографії «Крымские репатрианты: депортация, возвращение и обустройство»¹⁴ події в Криму періоду 1917–1920 років розглядаються в ряду нарисів з етнополітичної історії Криму. Основний наголос при цьому зроблений на історії державності Криму в роки революції та громадянської війни. Здійснюючи послідовний виклад подій, пов'язаний зі змінами влади на півострові, та окреслюючи політичні прагнення кожного режиму, автори, хоча й не вдаються до деталізації, тим не менш торкаються низки проблем, які часом обходять інші дослідники.

У монографії зазначається, що коли після жовтневих подій 1917 року в Петрограді постала проблема статусу Криму, Тимчасовий кримськотатарський мусульманський виконавчий комітет вбачав у Центральній Раді союзника в питанні національного самовизначення. Тож, на відміну від переважної більшості неукраїнських партій та організацій Криму, він не поставився негативно до окреслених III Універсалом Української Центральної Ради кордонів УНР, що включали північні повіти Таврійської губернії.

Взагалі, оцінюючи позицію Мусвиконкому в той період, показником якої був лозунг «Крим для кримців» та недопущення підкорення Криму будь-якій державі, автори вважають її цілком поміркованою — на відміну від ряду інших дослідників, які характеризують її як рішучу і таку, що свідчила про намір кримськотатарського населення взяти владу у свої руки. Наголошується, що голова кримськотатарського національного уряду Ч. Челебієв намагався досягти компромісу з лівими партіями (насамперед РСДРП(б)), і лише після того як це виявилось безрезультатним, заявив про претензії кримських татар на всю повноту влади в Криму¹⁵.

¹⁴ *Габриелян О.А., Ефимов С.А., Зарубин В.Г. и др. Крымские репатрианты: депортация, возвращение и обустройство.* — Симферополь, 1998. — 328 с.

¹⁵ Там само. — С. 33.

Характеризуючи діяльність крайового уряду на чолі з генералом Сулькевичем, автори наголошують на його державницьких поглядах. Ідею утворення національної держави продовжувало відстоювати і керівництво Директорії, звертаючись за допомогою до іноземних держав, що викликало дестабілізацію уряду Сулькевича¹⁶.

Особливо складними, на думку авторів, були в цей період стосунки влади з гетьманським урядом. Запровадження останнім митна війна врешті спонукала крайовий уряд до переговорів про входження півострова до складу Української Держави. Тим не менш, підкреслено в дослідженні, Україна зважала на фактично існуючий стан, згідно з яким Крим був окремим, незалежним від України самостійним краєм.

Орієнтований на єдину Росію уряд на чолі з С.С. Кримом мав, вважають автори більш широку громадську підтримку, однак свавілля частин Добровольчої армії, на які спирався уряд, знижував його авторитет. Особливо жорстокий військовий режим, що ознаменувався репресіями, в тому числі проти національного руху, розпуском Директорії тощо, встановився у другий період окупації півострова білогвардійцями з червня 1919 року¹⁷.

Автори критично оцінюють період Радянської Соціалістичної Республіки Тавриди, зазначаючи, що хоча в складі її Ради Народних Комісарів були два кримських татарина, практично не приділялося уваги вирішенню національних проблем, і міжнаціональні стосунки залишилися складними.

В той же час відмічено, на відміну від командування Добровольчої армії більшовики зробили висновки з минулих помилок під час другої спроби встановлення радянської влади — утворення КСРР. І хоча ця спроба також виявилася невдалою, проте увага до національного питання була очевидною: до уряду

¹⁶ Там само. — С. 36–37.

¹⁷ Там само. — С. 38–40.

було включено 5 кримських татар-комуністів, кримськотатарська мова визнана державною, утворювалися комісаріати з мусульманських справ та мусульманські частини Червоної армії¹⁸. Однак після остаточного розгрому Білої армії та утвердження в Криму радянської влади у вигляді режиму надзвичайного правління — Кримревкому, повернення до такої політики не відбулося.

Аналізуючи події в Криму в період революції, автори наголошують, що політичні і соціальні конфлікти на півострові перепліталися з етнічними (втім, теж саме відбувалося і по всій Україні). Більшовиків у їх боротьбі з кримськотатарськими військами — ескадронцями — підтримувало російське та грецьке населення. Воно ж підтримувало і татарські погроми, що влаштовували більшовики на зайнятих ними територіях¹⁹. Факти міжетнічної ворожнечі, зокрема між татарами і греками, а також слов'янським населенням півострова, мали місце, хоча цей момент дослідники нерідко обходять.

Отже, доходять висновку автори монографії, протягом 1917–1920 років на території багатонаціонального Криму існували, змінюючи одна одну, різні за методами правління, цілями та завданнями державні утворення, що спиралися на різні зовнішні збройні сили. Особливо наголошується, що в Криму не було серйозних передумов для громадянської війни, вона була експортована сюди ззовні²⁰.

Необхідне об'єктивне висвітлення місця і ролі національних меншин Криму в революційних процесах 1917–1921 рр. з застосуванням історіографічного аналізу ліворадикальних напрямів тогочасного політичного руху, що розгортався під гаслами більшовиків та лівих есерів, виокремлення його етнонаціонального, етнополітичного аспекту. Важливо вияснити, з якою мірою повноти та об'єктивності відбиті в наявній історичній літера-

¹⁸ Там само. — С. 39.

¹⁹ Там само. — С. 33–34.

²⁰ Там само. — С. 43.

турі, інтереси, потреби та цінності національних меншин, адже саме вони визначали політичну позицію етнічних громад пів-острова.

З цього погляду привертають увагу роботи В.Г. Зарубіна²¹. У своїх працях він розглядає розстановку політичних сил в Криму напередодні та на початку жовтневого збройного повстання у Петрограді, дає перелік політичних партій та громадських організацій, їх ставлення до подій в Петрограді. Основну увагу в своїх дослідженнях автор приділяє аналізу кримсько-татарському національному рухові: створення та діяльність Кримського крайового уряду, ставлення кримських татар до органів радянської влади.

Однією з найбільш ґрунтовних праць, присвячених подіям періоду 1917–1920 років в Криму, є масштабне дослідження А.Г. Зарубіна та В.Г. Зарубіна²². Опрацювавши велику кількість документальних матеріалів, тогочасну періодичну пресу, мемуари державних, політичних, військових діячів того періоду, так і пострадянського, автори детально висвітлюють процеси, що відбувалися в Криму у 1917–1920 роках, діяльність режимів, що були при владі в цей період, становище окремих етносів, насамперед кримськотатарського, тощо. Необхідно зазначити, що погляд авторів на деякі проблеми суттєво розходиться з тим, який склався в українській історичній науці останнім часом.

Йдеться, передусім, про українсько-кримські відносини. На думку авторів, стосунки Центральної Ради з тодішньою кримською владою носили характер втручання першої «з відвертою

²¹ Зарубин А.Г., Зарубин В.Г. Крымскотатарское национально движение в 1917–1920 гг. — Симферополь, 1995. — С. 56; Зарубин А.Г., Зарубин В.Г. Крымскотатарское национальное движение в 1917 — начале 1920 гг. // История и археология Юго-Западного Крыма. — Симферополь, 1994. — С. 209; Зарубин В.Г. К вопросу о восстании крымских татар в горном Крыму // Проблемы истории и археологии Крыма. — Симферополь, 1994. — С. 227–228.

²² Зарубин А.Г., Зарубин В.Г. Без победителей. Из истории гражданской войны в Крыму. — Симферополь, 2008. — 728 с.

безцеремонністю» у внутрішні справи Криму. І хоча, визнають автори, «на так званому» З'їзді народів в Києві була прийнята резолюція про те, що «Крим належить кримцям», і офіційна кримськотатарська делегація приймала вітання з цього приводу від української влади, тим не менш подальша політика Центральної Ради щодо Криму названа «двозначною»: на думку авторів, вона була додатковим фактором, що сприяв визріванню на півострові збройного протистояння²³.

Ще більш критично вони оцінюють кримсько-українські стосунки за гетьманування П. Скоропадського. «На відміну від двозначної політики Центральної Ради, — підкреслюють автори, — Скоропадський не приховував шовіністичних намірів». З цієї позиції — «зазіхання Києва на Крим» — розглядаються відносини урядів, митне протистояння на кордоні та українсько-кримські переговори. Зазначається, що таке становище — певної, але не загрожуючої військовими діями напруги між двома напівмаріонетковими урядами — було вигідне Німеччині²⁴.

Питання політичної діяльності національних партій і рухів розглядав у «Спогадах»²⁵ П. Скоропадський. Він вважав, що основними національними рухами в Криму в період 1917–1920 рр. були російський, представлений монархічними, соціал-демократичними та ліберальними партіями, кримськотатарський, який презентував націоналістичну партія. «Міллі-Фірка» і український, який мав багато партійних, але мало активних осередків.

Щодо останнього, то П. Скоропадський вважав українську течію в національно-визвольному русі в Криму надзвичайно слабкою. Іншої точки зору він дотримувався щодо кримськотатарського і німецького населення. П. Скоропадський вважав, що в разі загострення політичної ситуації на півострові (маючи

²³ Там само. — С. 30–31.

²⁴ Див.: Там само. — С. 107–110, 117–119.

²⁵ *Скоропадський П.* Спогади. Кінець 1917 — грудень 1918. — Київ–Філадельфія, 1995. — С. 234–237.

на увазі німецьку або турецьку експансію) ці національні меншини можуть підтримати окупантів. Зокрема, він писав: «Туреччина, яка мала досить численних емісарів у Криму, вела свою політику серед кримських татар. Мої агенти доносили про плани Туреччини і татар щодо створення автономної області»²⁶. Взагалі ж сам Скоропадський визнавав невизначеність свого уряду у сфері міжнаціональних відносин, загравання з російськими великодержавниками, особливо восени 1918 р., що викликало незадоволення як серед української демократії, так і з боку національних меншин.

Ще одне питання, щодо якого погляди А. та В. Зарубіних відрізняється від устояних у сучасній українській історичній науці, стосується утворення Радянської республіки Тавриди. В літературі утвердилася однобічна думка, що відповідне рішення було прийняте виключно з ініціативи центру, однак, стверджують автори, посилаючись на свідчення активних учасників тих подій, сама ідея «витала у повітрі» на півострові. Центр лише дав санкцію на створення республіки, не нав'язуючи жодних директив²⁷.

Свій погляд автори мають і на період КСРР. Якщо інші науковці говорять про посилення репресій, лютування ЧК та масові розстріли за найменшою підозрою — оскільки для всіх не вистачало в'язниць — то А. та В. Зарубіни, визначаючи, що радянська влада зберігала свій надзвичайний характер, називають ставлення керівництва республіки до політичних опонентів стриманим та вважають, що вони (опоненти) уникли жорстоких репресій, а акти масового терору на півострові «не простежуються»²⁸.

Серед досліджень, що побачили світ в останні роки, виокремимо працю В. Сергійчука «Український Крим», кілька розділів якої присвячені революційній добі. Як свідчить вже сама назва

²⁶ Там само. — С. 240.

²⁷ Там само. — С. 84.

²⁸ Там само. — С. 209.

монографії, історія півострова розглядається крізь призму спільності історичної долі Криму та України. Тож відтворення подій 1917–1920 років у викладі автора не являє собою літопису, де ці події розглядалися б послідовно й детально, була б проаналізована діяльність усіх тогочасних правлячих режимів тощо. В. Сергійчук зосереджується на тих моментах, які найбільш повно відображають українське життя на півострові, українізацію Чорноморського Флоту, українсько-кримські стосунки у 1918 році, коли за гетьманування П. Скоропадського була зроблена спроба приєднання Криму до України, а також взаємини українських урядів з кримськотатарським національним рухом. Спроби встановлення на півострові радянської влади та діяльність місцевої більшовицької організації розглянуті досить побіжно (і є, по суті, відтворенням розглянутої вище статті В. Буткевича). Ледь згадується період денікінської окупації. А от періоду правління П. Врангеля, «котрий був гнучкішим у ставленні до українства», приділено більше уваги. Автор розглядає українське життя на півострові, діяльність українських організацій, в тому числі русофільському спрямування. Останні, почавши свою діяльність із створення «Гуртка українських старшин», який вимагав формування української армії на чолі з українським командуванням, утворили так званий Тимчасовий Український Уряд при генералові Врангелі, що стояв на позиціях федералізму.

Зосереджуючись на питанні українсько-кримських стосунків у 1917 — на початку 1918 року, зокрема на взаєминах Центральної Ради з проводом кримськотатарського національного руху, В. Сергійчук полемізує з А. та В. Зарубіними, не погоджуючись з їх трактуванням вказаних проблем. В. Сергійчук висловлює переконання, що взаємодію українського та кримськотатарського національно-визвольних рухів не можна вважати «безцеремонним втручанням» Центральної Ради у кримські справи, так само як і переговори у Києві між українською владою та представниками кримськотатарського народу. Автор, спираючись насамперед на спогади Д. Сейдамета, наголошує на

їх взаємо порозумінні та підтримці Центральною Радою права кримських татар на національну автономію²⁹.

Найбільш детально В. Сергійчук аналізує події, пов'язані зі спробою приєднання Криму до України в період гетьманату П. Скоропадського. Насамперед автор наголошує на тому, що готовність приєднатися до української держави ще в квітні 1918 року висловили делегації кримських татар та багатьох міст Криму, невдоволених свавіллям більшовиків. У свою чергу, потребу в такому об'єднанні обґрунтовували українські політики, науковці, військові діячі. Перші кроки в цьому напрямку зробила ще Центральна Рада на переговорах у Бресті, висунивши питання про належність Криму до складу України як умову підписання мирного договору з РСФРР та розпочавши відповідну практичну роботу на півострові. А вже уряд гетьмана Скоропадського, враховуючи і українізацію Чорноморського Флоту (в січні 1918 р. Центральна Рада видала закон про його перехід під юрисдикцію УНР), і бажання кримських татар та взагалі кримського населення, а також лояльність до цього питання турецьких властей, з самого початку своєї діяльності цілком конкретно поставив питання про включення півострова до складу України³⁰.

Щодо останнього, то П. Скоропадський вважав українську течію в національно-визвольному русі в Криму надзвичайно слабкою. Іншої точки зору він дотримувався щодо кримсько-татарського і німецького населення. П. Скоропадський вважав, що в разі загострення політичної ситуації на півострові (маючи на увазі німецьку або турецьку експансію) ці національні меншини можуть підтримати окупантів. Зокрема, він писав: «Туреччина, яка мала досить численних емісарів у Криму, вела свою політику серед кримських татар. Мої агенти доносили про плани Туреччини і татар щодо створення автономної області». Взагалі ж сам Скоропадський визнавав невизначеність свого

²⁹ Див.: *Сергійчук В.* Український Крим. — К., 2001. — С. 69–71, 75–76.

³⁰ Там само. — С. 77, 82–83, 89–90.

уряду у сфері міжнаціональних відносин, загравання з російськими великодержавниками, особливо восени 1918 р., що викликало незадоволення як серед української демократії, так і з боку національних меншин³¹.

Однак наміри українського уряду нашоствхнулися на рішучу протидію кримського крайового уряду. «Справа вся в тому, — підкреслює автор, — що в той час німецьке командування дедалі більше схилилося до варіанту, який не ставив би Крим у повну залежність від України, не кажучи вже про включення півострова до її складу»³². Користуючись цим, генерал Сулькевич заборонив місцевій владі вступати в будь-які зносини з урядом України та «почав боротися з українською пропагандою». Обґрунтувавши словами Д. Дорошенка необхідність проголошення Криму «митної війни», В. Сергійчук робить детальний аналіз наслідків економічної блокади для півострова, що було надзвичайно тяжким і, зрештою, спонукали кримський уряд шукати погодження з Києвом, хоча основну роль тут відіграла вказівка Сімферополю з Берліна розпочати з Україною переговори про об'єднання та активність у їх підготовці представників німецького уряду та командування.

Окремий розділ монографії, особливо багатий на документальний матеріал, присвячений ходу переговорів. Зокрема, автор наводить витяги із стенограми переговорів, проект договору, підготовленого урядом Української Держави, та контрпропозиції кримської делегації. Він також вкотре наводить приклади активного «руху з низів» за приєднання Криму до України, що дозволяло українській стороні рішуче відстоювати свою позицію, з якою не погоджувалася кримська делегація. Та зі зміною уряду на півострові, завершує автор, усі зусилля гетьмана щодо приєднання Криму до України були зведені нанівець.

Насамкінець, відзначимо, що в процесі дослідження В. Сергійчук вдається до надто широкого цитування використаних

³¹ *Скоропадський П.* Спогади. Кінець 1917 — грудень 1918. — С. 240.

³² Там само. — С. 96.

джерел, зокрема документальних матеріалів, які займають іноді по декілька сторінок. Втім це може свідчити про бажання автора максимально спиратися на документальні джерела при висвітленні досліджуваних подій, а також залучити якнайбільшу їх кількість до широкого наукового обігу.

Уваги заслуговує збірник документів та матеріалів «Національні відносини в Україні у ХХ ст.»³³. До збірника включено документи і матеріали, які висвітлюють програмні цілі і завдання політичних партій і громадських об'єднань з національного питання. Він містить цінні відомості про кількісні та якісні зміни у складі національних меншин, про підходи до них в УНР за часів Центральної Ради та Директорії. Але зовсім оминається питання висвітлення діяльності національних меншин Криму в період Української революції.

Певну цінність представляє збірник документів і матеріалів «Українська Центральна Рада»³⁴. У зібраних в першому томі 250 документах подаються протоколи засідань і сесій Центральної Ради, а також протоколи Генерального секретаріату. Публікуються 1–3 Універсали, постанови, меморандуми, законопроекти, декларації, звернення, циркуляри. У цьому збірнику привертають увагу 2-й та 3-й Універсали, перший з яких задекларував повну рівність для всіх малих народів, що проживали на терені України, а другий — проголошення утворення Української Народної Республіки. Незаперечний інтерес становить національний склад Центральної Ради. Але так і немає відповіді на те, чому національні меншини Криму (кримські

³³ Зарубин А.Г., Зарубин В.Г. Красный террор в Крыму: концепция // Крым и Россия: неразрывные исторические судьбы и культура. Материалы республ. науч.-практич. конф. — Симферополь, 1994. — С. 31–33; Зарубин В.Г. Крымское краевое правительство М.А. Сулькевича и его политика // Отечественная история. — М., 1995. — № 1. — С. 7–13.

³⁴ Національні відносини в Україні у ХХ ст.: Збірник документів і матеріалів. — К., 1994. — 557 с.

татари, німці-колоністи, греки), отримавши мандати — своїх представників до Ради не направили.

У примітках³⁵ до збірника документів автори широко і доволі оптимістично аналізують представництво національних меншин в Центральній Раді, тоді як політично активними були тільки росіяни, поляки та євреї. Невідома позиція інших національних меншин до Центральної Ради на місцях, в тому числі і в Криму.

Численні та різноманітні матеріали містять періодичні видання відповідного напрямку, зокрема часописи «Крымский архив» та «Кримські студії». В них можна знайти документи, що відображають події революційного періоду на півострові, мемуари безпосередніх учасників цих подій, а також наукові розвідки, присвячені дослідженню різних аспектів теми. Причому, якщо останнє з названих видань більшою мірою зосереджене на сучасній кримській проблематиці, то перше, як про це свідчить вже його назва — на висвітленні окремих сторінок історії Криму.

Становище в Криму за різних режимів висвітлюють опубліковані в названих часописах документи. Наприклад, звіт про діяльність делегації кримського уряду в Києві показує непростий перебіг переговорів з урядом Української Держави щодо питання про об'єднання Криму з Україною на умовах збереження його автономії³⁶. Ряд документів яскраво ілюструє період «воєнного комунізму», свавілля представників радянської влади, бруталність червоноармійців, від чого потерпало місцеве населення. В інших показане становлення та деякі напрями діяльності системи органів ВЧК на півострові (зокрема, боротьба з «біло-зеленими» — антибільшовицькими повстанськими загонами, що діяли в гірській місцевості). Військові події осені 1920 року — завершальний етап боротьби за кримську територію між

³⁵ Українська Центральна Рада. Документи і матеріали у 2-х томах. — Т. 1. — К., 1996. — 587 с.

³⁶ Краткий отчет о деятельности Крымского правительства в Киеве с 26-го сентября по 16-е октября 1918 года // Крымский архив. — 1996. — № 2. — С. 64–74.

Червоною та врангелівською арміями, останні битви громадянської війни, зокрема штурм Перекопу — відображені у звітах командирів Червоної армії³⁷.

Грунтовний і надзвичайно цікавий історіографічний пласт являють собою мемуари учасників подій 1917–1920 рр.³⁸ Їх значення для всебічного дослідження історії Криму революційної доби безперечне. Адже без свідчень урядовців, політичних, громадських, військових діячів того періоду — представників різних режимів — неможливо відтворити повну і об'єктивну картину минулого. Це добре розуміють дослідники пострадянської формації, активно залучаючи до своїх розвідок вказану мемуарну літературу.

Сучасна наукова література, присвячена історії Криму в революційний період, пропонує різновекторні погляди на проблему. На відміну від типових та одноманітних, через свою ідеологічну заданість, досліджень радянського періоду наукові студії пострадянських часів, завдяки ідеологічній розкутості та плюралізму думок в сучасній історичній науці, становлять неабиякий інтерес різнобічністю підходів до ряду непростих моментів кримської історії та українсько-кримських стосунків.

Щодо останніх, то історичні паралелі, які простежуються між подіями революційних років та сьгоднішніми проблемами кримськотатарського народу, на нашу думку, переконують у потрібності та актуальності цього напрямку історичних досліджень.

³⁷ Из истории военного коммунизма в Крыму // Там само. — № 4. — С. 155–157; Становление системы органов ВЧК в Крыму (конец 1920–1921 годы) // Там само. — № 7. — С. 13–23; Отчеты красных командиров: А.Г. Мальшки, А.И. Корк, В.К. Триандафилов // Там само. — № 7. — С. 24–97.

³⁸ Оболенский В.А. Крым в 1917–1920-е годы // Там само. — № 1. — С. 58–86; № 2. — С. 14–28; № 4. — С. 60–81; № 7. — С. 163–199; Смоленский С. Крымская катастрофа (записки строевого офицера) // Там само. — № 2. — С. 29–40; Богданович В.А. Крым. 1920 год // там само. — № 7. — С. 155–159.